

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

О.М. Балинська

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ПРАВОВИХ ЗНАКІВ

Концепт правового знаку введено в контекст правової праксеології як розділу філософії права, присвяченого законотворчості та практичній реалізації права, принципам правової діяльності. Автор виокремлює праксеологічні функції правових знаків, які підкреслюють їх ефективність, корисність, доцільність, результативність.

Ключові слова: праксеологія, право, правовий знак, семіотика.

Постановка проблеми. Людина як суб'єкт творення семіотичних одиниць, водночас сама будучи семіотичною одиницею, творить знаки оточуючого її простору не хаотично, а з огляду на потреби її цілеспрямованої діяльності. Тобто знаки, які людина використовує для передачі/сприйняття інформації, мають чітку прагматичну ознаку – відображення її практичних інтересів у поведінці (способі життя), діяльності (функціонуванні соціального суб'єкта) і способі мислення (оцінці об'єктів соціокультурного простору).

Якщо говорити про практичну доцільність права як створеної людиною знакової системи, необхідно розглянути таке поняття, як «праксеологія правового знаку» (праксеологія – наука про ефективність будь-якої діяльності), що має передбачати аналіз раціональності його творення, ефективності функціонування, корисності й потрібності використання, результативності застосування тощо.

Стан дослідження. Про взаємозв'язок семіотики й праксеології у сфері дослідження права говорять порівняно недавно; у даному випадку йдеться про так звану практичну філософію, що виокремилася (чи, радше, відокремилася) від теоретичної філософії як модус будь-якої науки, будучи прикладною частиною кожної з них. Беручи до уваги різні аспекти праксеологічних досліджень, варто зауважити, що концепт праксеології в контексті міждисциплінарних наук із філософської категорії трансформувався в поняття спеціальнонаукове; тут

можна навіть говорити не стільки про трансформацію, скільки про проліферацію поняття, тобто його поширення зі середовища загальнофілософського дискурсу в конкретні вузькоспеціалізовані теорії, концепції та підходи. Тобто праксеологія правових знаків виокремлює такі її ознаки й характеристики, які не відображають інші науки, при цьому наголошуючи на їх прагматизмі й утилітаризмі.

І якщо сучасні російські вчені у сфері семіотики права (наприклад, Є. Тюгашев, С. Проскурін) орієнтуються не на прагматичне застосування результатів своїх досліджень, а на їх концептуально-евристичне призначення [1; 2], то українські науковці доволі вичерпно довели актуальність і важливість таких розвідок. Наприклад, київський філософ права О. Павлишин наголошує на доцільності координації семіотичних досліджень правовою праксеологією, що «істотно збільшить їхню практичну цінність, підвищить ефективність наукового пошуку, а також сприятиме розвитку семіотики права як міждисциплінарної галузі знань, реалізації її евристичного потенціалу» [3]. Т. Дудаш обстоює важливість застосування герменевтичних понять розуміння та пояснення у правовому регулюванні, зокрема у правотлумаченні, правореалізації та правозастосуванні, а також у теоретичній і практичній юриспруденції [4]. В. Титов вважає, що «семіотична специфіка мови права полягає не стільки в площині семантики чи синтактики, скільки в прагматиці, тобто правилах розуміння, які набувають максимально загального визнання застосовуваних у правовій мові знаків у порівнянні з будь-якою іншою сферою практики та пізнання» [5]. Тобто вивчення праксеології правових знаків набуває неабиякої наукової ваги на тлі інших прикладних семіотичних досліджень: скажімо, у сфері державного управління (В. Дрешпак [6]) чи політичних технологій (О. Шейгал [7]).

Не вдаватимемося в історіографію праксеології як науки. Це вдало зробила українська дослідниця О. Льовкіна, почавши традиційно від учень стародавніх греків, а далі – через представників британської філософії та німецької школи політекономії, французьких розробників теорії «інженерного підходу до управління суспільством» і діяльнісної теорії організації праці марксистів та їхніх послідовників – вийшла на концепцію ефективної діяльності українця Є. Слуцького та поляка Т. Котарбінського, тектологію росіянина О. Богданова та психологічну школу діяльнісного підходу в науці радянського періоду, що стали основою сучасної праксеології, в якій предметом вивчення є стани, закони і принципи ефективності або неефективності дій систем [8].

Зауважимо, що на основі такого аналізу яскраво видно доцільність проведення галузевих праксеологічних досліджень, зокрема у контексті юридичної праксеології – розвідок семіотичного характеру, що мають розкривати прикладний характер знакового відтворення різноманітних правил поведінки, моделей взаємовідносин соціальних суб'єктів, вказівок на раціональні типи дій і вчинків, загалом – стабільного розвитку права на основі, згідно з позицією О. Льовкіної, філософської концепції діяльності як інтегрального програмно-концептуального проекту [8, с. 12].

Метою ж цієї статті є дослідження ефективності застосування правового знаку в контексті функціонування права (від виникнення ситуації, що викликає потребу правового врегулювання через відсутність нормативного її вирішення, до реалізації норми права шляхом виконання її приписів, дотримання її вимог, використання її дозволів та застосування її санкцій). Іншими словами, введемо концепт правового знаку в контекст правової праксеології як розділу філософії права, присвяченого законотворчості та практичній реалізації права, принципам правової діяльності [9].

Виклад основних положень. Основними принципами праксеології визнано ефективність, корисність, раціональність. Синонімічно розвинувши їх, можна доповнити цей перелік такими поняттями, як результативність, доцільність, практичність та ін. Розглянемо, яким чином всі ці характеристики притаманні правовому знаку.

Зазначивши попередньо, що праксеологія базується на діяльнісному підході, наголосимо власне на дієвості права і правового знаку як вербально означеного матеріального носія інформації. При цьому на доповнення до попередньо аналізованих соціальних функцій, які виконує правовий знак, праксеологічний аспект його аналізу дає підстави виокремити, відповідно, праксеологічні функції.

Залежно від сфери функціонування правового знаку (а їх умовно можна поділити на два сегменти – правотворення та правореалізацію) до таких функцій, на нашу думку, належать: 1) у сфері правотворчості – економія вербальних засобів, спрощення процесу творення, нормативна організація суспільства, конструювання механізму правового регулювання, врахування інтересів суспільства, формування право-комунікативної сфери суспільства, проектування правовідносин; 2) у сфері правореалізації – доступність і зрозумілість сприйняття, спрощення процесу сприйняття, збереження правил гри, інструментальність управління, прогнозування варіантів правового рішення,

впорядкування самоорганізації соціуму, формування солідарності суспільства.

Тож перший блок праксеологічних функцій стосується процесів правотворення. І найбільш очевидною тут є *функція економії вербальних засобів*. Будучи акумульованим вербальним образом дії, події, явища, факту, суб'єкта чи об'єкта правової реальності, правовий знак завдяки нормативному закріпленню не потребує повторного детального визначення у кожному окремому нормативно-правовому акті. Правове поняття набуває властивостей знаку, якщо воно загальнозживане, загальноприйнятне, застосовується в однаковому значенні незалежно від ситуації, передбачає однакове його розуміння незалежно від суб'єкта сприйняття. Наприклад, поняття «відбитки пальців» у криміналістичній науковій літературі означає візерунок капілярних ліній, відтворений на якійсь поверхні шляхом натискування долоні або внутрішньої поверхні нігтевих фаланг [10, с. 415]; саме визначення – це словесний опис правового іконічного (зображувального) знаку, а усталене словосполучення «відбитки пальців» – це вербальний правовий знак, який використовується для опису слідчих дій, у судовій практиці тощо, і його використання позбавляє право-творця потреби щоразу повністю описувати, що саме він має на увазі, коли йдеться власне про відбитки пальців.

Функція спрощення процесу творення безпосередньо пов'язана із попередньою, адже використання правових знаків полегшує процес вибору необхідних терміно-понять, даючи можливість і навіть вимагаючи при правотворенні користуватися тільки тими з них, які точно і чітко передають вербальний опис відтворюваного у нормі права явища, факту і т. д. Іншими словами, для роботи право-творця його попередниками вже створено цілий арсенал правових знаків, які готові до використання у певному відповідному контексті.

Функція нормативної організації суспільства відображає спрможність правового знаку виводити певний елемент правової дійсності на рівень норми і за допомогою сукупності таких норм упорядковувати саму ж правову реальність. Це означає, що дія правового знаку може мати як внутрішній (диспозиційний) характер, що передбачає поєднання вміння суб'єкта правотворення абстрагувати реальність та акумулювати теоретичні знання, так і зовнішній (ситуативний) характер, що полягає у здатності право-творця враховувати при створенні правонорми умови кожної окремої правової ситуації та виводити їх загальні ознаки для чіткої структуризації, впорядкування, належної організації

всієї правової системи. Тому, з точки зору праксеології, попри описові правові знаки, формулюються і нормативні. Тоді як перші пояснюють праксеологічне значення основних правових понять і демонструють їх взаємозв'язок, а також виводять похідні поняття, дефініції, другі (нормативні) – це різного виду вказівки щодо умов і видів (способів) ефективної правової поведінки.

Функція конструювання механізму правового регулювання полягає у переведенні нормативності права у певну впорядкованість суспільних відносин, коли правові знаки, називаючи належне, стають конструктивним матеріалом для побудови реального. Тут правовий знак є моделлю, що проектує можливий (дозволений, необхідний) варіант поведінки соціального суб'єкта. У цьому контексті правові знаки відображають юридичні права (як можливий варіант поведінки, наприклад – правовий знак «авторське право» конструє особисті (немайнові) та майнові відносини, пов'язані зі створенням і використанням творів науки, літератури і мистецтва [10, с. 31]) та юридичні обов'язки (як необхідний варіант поведінки, наприклад – правовий знак «аліменти» конструє відносини між соціальними суб'єктами щодо надання коштів на утримання інших осіб, які потребують матеріальної допомоги, у визначених законом випадках, скажімо, між розлученим подружжям щодо грошової допомоги на утримання неповнолітніх і непрацездатних дітей [10, с. 96]).

Функція врахування інтересів суспільства представлена через функціональність мови права, яка, на думку С. Зархіної, розроблена на основі національної (природної) мови системою знакових засобів, призначеною для фіксації, збереження та передачі юридично значущих результатів інтелектуальної діяльності [11, с. 178].

В основному ця функція реалізується із виникненням нових суспільних відносин, коли закономірно мають виникати нові правила їх упорядкування і, відповідно, формуватися нові правові знаки. Однак перш ніж правове поняття стане знаком, воно має пройти апробацію, що залежить від важливості середовища його виникнення та частоти його застосування.

При цьому слід брати до уваги чинник всезагальності, бо навіть надзвичайно значущі суспільні відносини не будуть відтворені у правових знаках, якщо вони стосуються обмеженого кола суб'єктів (наприклад, поняття «торгівля наркотиками» у нашій країні до 80-х років ХХ ст. не було знаком, поки наркозлочинність не почала набувати загрозливих масштабів). Можливий і зворотний напрям – втрата

знаковості (наприклад, правовий знак «спекулянт» нівелювався через відсутність заборони приватного перепродажу).

Функція формування право-комунікативної сфери суспільства передбачає притаманність правовому знаку таких можливостей і повноважень, як здатність до створення певного функціонально зорієнтованого поля перебування соціальних суб'єктів, реалізації їхніх потреб і виникнення щодо цього правових відносин. А оскільки йдеться в основному про вербальні знаки, то є всі підстави вважати такі відносини правовою комунікацією, а сформоване поле – право-комунікативним. Зважаючи на сферу поширення правових знаків, можна говорити про масовий характер такої сфери з ремаркою на межі правової регламентації окремих соціальних відносин, скажімо дружби, любові, розумової діяльності соціального суб'єкта (звичайно, поки це не порушує меж, дозволених іншим суб'єктом).

Функція проектування (прогнозування) правовідносин полягає в тому, що правові знаки не тільки вербально означають правову реальність і називають її окремі елементи, а й визначають ситуації, які можуть виникнути в майбутньому, окреслюють коло суб'єктів, які можуть взяти участь у цих право-випадках, описують наслідки, які можуть настати. Тобто правові знаки у своєму змісті несуть прогностичне навантаження, певною мірою передбачають умови, принципи, способи, засоби правових відносин. Звичайно, абсолютно передбачити всі можливі варіанти розвитку правовідносин практично неможливо: якщо би все можна було детально спроектувати, то, як зауважує Л. Харт, «це був би світ, адаптований до «механічної» юриспруденції...» [12, с. 129]. Прогностичність здебільшого стосується такого універсального правового знаку, як «юридична відповідальність», що міститься майже у кожній правовій нормі й чітко передбачає наслідки невиконання (недотримання) її вимог; при цьому в кожному окремому право-випадку цей знак набуває певного окремого змісту, перестаючи бути загальноправовим знаком, а перетворюючись на конкретну правову санкцію.

Що стосується сфери правореалізації, то аналогічно до правотворення серед пріоритетних функцій правового знаку безпосередньо проявляється *забезпечення доступності та зрозумілості сприйняття*. Адже у праві використовуються вже сформовані вербальні знаки соціокультурного простору, хоча з певними уточненнями чи застереженнями. Так, наприклад, загальносоціальний знак «родинні зв'язки», набуваючи ознак права, встановлює чітку послідовність близькості

таких відносин між людьми, а також можливості їх використання (спадок, відповідальність і т. д.); або словосполучення «заробітна плата», маючи в різні історичні часи різні еквівалентні значення (харчі, товар, послуги та інше), в сучасному праві наділене знаковими ознаками обов'язкової винагороди, обчисленої у грошовому виразі, що її за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу [13, с. 523] тощо.

Функція спрощення процесу сприйняття діє обернено пропорційно до функції спрощення процесу творення: відомі й усталені правові знаки легше сприймати, ніж новостворені терміно-поняття зі складними визначеннями й коментарями. Соціальний суб'єкт, сприймаючи право, за допомогою загальноприйнятих правових знаків відтворює у свідомості образи (елементи) правової дійсності й легко оперує ними як у мисленнєвій, так і поведінковій діяльності. У формі вербального правового знаку відображається цілісний об'єкт (дія, подія, факт, явище і т. д.) правової реальності, що завдяки психологічним властивостям сприйняття людиною оточення (таким, як предметність, цілісність, константність, категоріальність, апперцепція) відтворюється у її свідомості і допомагає продукувати адекватну діяльність [14, с. 70–71].

Функція збереження правил гри названа так, звичайно, умовно: якщо сприймати правовідносини як певний різновид суспільної гри, то право становитиме комплекс правил цієї гри, а правові знаки, містячи збірний інформаційний образ, компліують такі правила і зберігають доти, поки не зміняться суспільні відносини й не виникне потреба змінити чи уточнити правила поведінки. Наприклад, знакове поняття «захист прав людини» передбачає сукупність певних засобів, заходів, суб'єктів і т. д., що причетні до процесу забезпечення прав або задіяні в ньому; але щоразу зі змінами суспільних відносин збільшується коло осіб, на яких поширюється це «правило» (згадаймо хоча б свого часу постановку питання про захист прав темношкірих), або виокремлюється, конкретизується якась певна соціальна група (таким прикладом може бути: у ХІХ ст. – захист прав жінок, у ХХ ст. – євреїв, у ХХІ ст. – сексуальних меншин тощо).

Функція інструментальності управління виникла у зв'язку зі самою постановкою питання про праксеологію права, тобто зі сприйняттям соціального суб'єкта не пасивним виконавцем волі держави, а активним членом спільноти. Статика не потребує управління, а тільки підтримки, натомість динаміка має бути керованою. Саме діяльність

(а не пасивне ізольоване існування) людини потребує управлінського втручання, і правові знаки – найбільш дієвий засіб, інструмент у цьому процесі. Правові знаки завдяки своїй значущості й поширеності набувають статусу елементів правосвідомості, тому вирізняються своєю впливовістю, що дає підстави вважати їх інструментами управління суспільних відносин. Залежно від багатьох особистісних чинників у кожного окремого соціального суб'єкта може бути свій «інструментарій» управління правовою поведінкою, сформований через правові знаки (це може бути абсолютна свідомість, страх, бажання не виділятися, звичка та інше).

Функція прогнозування правового рішення становить тандем із правотворчою функцією проектування (прогнозування) правовідносин. Ефективність правового знаку у правореалізації чи не найбільше проявляється через наділення його право-творцем прогностичною силою: у ньому закладено варіанти прийняття рішення соціальним суб'єктом у всіх правових випадках – дія чи бездіяльність, правомірність використання дозволів чи протиправність через зловживання ними, виконання приписів чи ухилення від них, дотримання вимог чи дія всупереч їм, що, зрештою, однаково завершується реалізацією прогнозів правового знаку, закладеного у правову норму (соціальний суб'єкт або чинить так, як того вимагає норма, або до нього буде застосовано правовий вплив і все одно станеться те, що було спрогнозовано). У цьому контексті праксеологію правового знаку можна визначити за допомогою елементарного постулату логіки: за певних заданих обставин (позначимо їх А) потрібно (або достатньо) зробити щось (Б), щоби виникло необхідне чи бажане (В). Ця логічна схема прогнозування об'єднує три чинники – спонукальний імпульс, виконавчого агента й очікувану дію.

Функція впорядкування самоорганізації соціуму відтворює праксеологічність правового знаку через чітко виражене управлінсько-регулятивне спрямування права як такого. Соціальний суб'єкт, прагнучи забезпечити собі повноцінне фізичне (підтримання природних функцій організму) й духовне (розвиток особистості) життя, намагається створити необхідні умови.

Для цього люди створювали спільноти, вдосконалювали механізм поділу праці та її результатів, створювали держави й апробували різні форми управління ними. Такий процес вважається синергетичним, бо соціум є самоорганізуючою системою. Але у всіх цих процесах поєднувальним, скріплювальним елементом були певні правила співіснування; саме ці правила залишаються і надалі чинни-

ком упорядкування, своєрідним технічним приладом забезпечення правового клімат-контролю за внутрішньосупільними процесами самоорганізації.

Функція формування солідарності суспільства є логічно завершальною в реалізації праксеологічних завдань права загалом і правового знаку зокрема. Адже саме право, установивши і закріпивши загальні правила поведінки в межах певного суспільного об'єднання, робить це об'єднання спільнотою у повному розумінні цього слова: зі спільними проблемами і прагненнями їх вирішити, спільними планами на майбутнє і намаганнями їх реалізувати, спільними потребами забезпечення належного рівня життя і т. д.

Тобто право, будучи одним із основних чинників функціонування держави, забезпечує формування у її громадян спільність поглядів та інтересів. А правовий знак є одночасно і проявом такої солідарності (через загальноприйнятність), і державно-вольовою спонукою її підтримання.

Висновки. Праксеологічне значення описаних вище функцій правового знаку впливає із критичності погляду право-творців на оточуючу дійсність, урахування всього того, що актуальне, прийняття умов і меж можливих дій, правильного визначення ієрархії суспільних цінностей і пріоритетів у процесі формулювання правил дій під час їх планування.

А правореалізаційні праксеологічні функції правового знаку забезпечують його дієвість у налагодженні найбільш ефективної, досконалої системи правових відносин.

При цьому основний акцент робиться на активності соціального суб'єкта, ефективності, результативності, раціональності, доцільності, корисності його поведінки, сформованої під впливом правових знаків, що забезпечує стабільність правопорядку в суспільстві. Тобто можна вважати, що активним чинником правопорядку є не тільки безпосередні виконавці – правоохоронці та правозахисники, а й опосередковані – правові знаки.

Саме семіотико-праксеологічна референція таких конструктів права, як правові знаки, дає можливість розкрити ще один аспект праворозуміння, застосувавши «теоретико-методологічну основу, яку вже давно і успішно застосовують у військовій справі, економічному моделюванні, стратегічному плануванні та інших важливих сферах соціальної практики» [11, с. 184]. Адже правовий знак зберігає і передає логічний зв'язок елементів правової реальності з тим визначен-

ням, що закріплене у нормі права та яке має сприйняти і прийняти до реалізації соціальний суб'єкт; правовий знак є універсалізованим, типізованим уособленням складних праксеологічних функцій права загалом.

1. Семиотика права: учебная рабочая программа / сост. С.Г. Проскурин. – Новосибирск, 2007.
2. Тюгашев Е. Кнцепт империи в горизонте симиотики права / Е. Тюгашев // Вестник НГУ. Серия: Право. – Т. 3. Вып. 2. – Новосибирск, 2007. – С. 8–12.
3. Павлишин О. Семіотичний аналіз права в контексті праксеологічних досліджень / О. Павлишин // Філософські та методологічні проблеми права. – № 1. – 2011. – С. 48–56.
4. Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції / Т. Дудаш // Теорія держави і права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/category/105/105/112/>
5. Логіка: підручник для студентів юридичного фаху / під заг. ред. проф. В.Д. Титова. – К., 2004. – 400 с.
6. Дрешпак В.М. Семіотика державного управління: теоретико-методологічні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. управл.: спец. 25.00.01 / В.М. Дрешпак. – Х.: ХарПІ НАДУ, 2011. – 20 с.
7. Шейгал Е.И. Семіотика политического дискурса: монографія / Е.И. Шейгал. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.
8. Льовкіна О.Г. Генезис праксеологічних ідей: історико-філософський контекст / О.Г. Льовкіна // Філософські обрії. – № 27. – 2012. – С. 4–12.
9. Ершов Ю.Г. Правовая праксеология / Ю.Г. Ершов // Философия права: словарь-минимум. – Екатеринбург: Уральская академия государственной службы, 2011. – 16 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.
11. Зархіна С.Е. Мова права як предмет філософсько-правового аналізу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / С.Е. Зархіна. – Х., 2005. – 205 с.
12. Харт Х.Л.А. Концепція права / Х.Л.А. Харт; пер. с англ. Н. Комарова. – К.: Сфера, 1998. – 236 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д-Й. – 744 с.
14. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / И.М. Кондаков. – СПб.: Прайм-еврознак; М.: Олла-пресс, 2003. – 512 с.

Балинская О.М. Праксеологические функции правовых знаков.

Концепт правового знака введен в контекст правовой праксеологии как раздела философии права, посвященного законотворчеству и практической реализации права, принципам правовой деятельности. Автор выделяет праксеологические функции правовых знаков, которые подчеркивают их эффективность, полезность, целесообразность, результативность.

Ключевые слова: праксеология, право, правовой знак, семиотика.

Balynska O.M. Legal Signs Prakseological Functions.

Concept of legal sign was entered in the context of legal prakseology as the chapter of philosophy of law, dealt with creation and practical realization of law, principles of legal activity. The author distinguishes the prakseological functions of legal signs, which underline their efficiency, value, expedience, effectiveness.

Key words: prakseology, law, legal sign, semiotics.

Стаття надійшла 16 жовтня 2012 р.

УДК 340.12

О.І. Бочан

КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СУТНОСТІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджується характер комунікативності нотаріальної діяльності на основі її морально-правової форми реалізації.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, дуалістична природа нотаріальної діяльності, правова природа нотаріату, комунікація правова, конфліктна суть взаємодії.

Постановка проблеми. Характер нотаріальної діяльності пов'язаний із гуманістичним началом правової взаємодії держави і людини, в якій вона, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, що, зокрема, визначено у статті 3 Конституції України. Обов'язок і мета щодо захисту прав та охорони законних інтересів громадян і юридичних осіб покладається саме на нотаріат, який виконує роль правового інструменту здійснення правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Оскільки сутність правової природи сучасного нотаріату не є однозначною, дуалістична природа нотаріальної діяльності реалізує